

УДК 911. 53 (477. 4)

КРАВЦОВА І.В.

ПОНЯТТЯ «САДОВО-ПАРКОВИЙ ЛАНДШАФТ» ТА ЙОГО МІСЦЕ В СТРУКТУРІ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

У вченні про ландшафтну оболонку А.О. Григор'єв зазначив, що земна поверхня є не лише твердою поверхнею планети Земля, але і сферою діяльності людини. Життєдіяльність *Homo sapiens* спрямована на створення такого середовища, яке б було максимально адаптоване для її потреб і для досягнення вершини піраміди А. Маслоу. Населені пункти, дороги, поля, сади є результатом нашого бачення навколишнього середовища. Ми поєднуємо матеріальне й духовне; технічне, комп'ютеризоване й натуральне; складні інженерні конструкції й красу природних ліній. Натуральні ландшафти невпинно замінюються селитебними, промисловими, сільськогосподарськими, дорожніми, белігеративними, які для людства є більш „зручними”. Сьогодні особливого значення набувають садово-паркові ландшафти – прекрасні зразки творіння людини й природи, які мають значний вплив на естетичну сферу особистості і є вираженням філософських поглядів минулих історичних епох. Це пам'ятники історичної минувшини, які живуть сьогодні, утворюють невід'ємну частину нашого фізичного оточення і несуть у собі певний ідеологічний зміст. Тому їх дослідження є актуальною науковою проблемою антропогенного ландшафтознавства.

Садово-паркові ландшафти є важливими об'єктами вивчення. Їх дослідженню присвячено багато праць провідних вчених, а саме: Л.І. Рубцова, О.М. Титової, І.Д. Родічкіна, О.І. Родічкіної, А.П. Вергунова, В.П. Кучерявого та інших. У своїх працях вони розкривають питання соціально-екологічної ролі озеленення населених пунктів, ландшафтно-типологічної та архітектурно-художньої основ садово-паркового мистецтва, технології створення зелених насаджень, формування садово-паркових композицій; дають стислу історію становлення, розвитку найвидатніших зразків садово-паркового мистецтва України; розглядають поняття „сад”, „парк”, „садово-парковий ландшафт” з позицій ландшафтно-архітектури. У антропогенному ландшафтознавстві садово-паркові ландшафти досліджені недостатньо.

Мета нашої роботи полягає у формулюванні поняття „садово-парковий ландшафт” та визначення його місця в структурі антропогенного ландшафтознавства.

В усі часи в житті людини сади і парки відігравали важливе значення. Вони були не лише витворами мистецтва, але і своєрідним вираженням філософських поглядів, втіленням найрізноманітніших релігійних і етичних концепцій тощо. Наприклад, у давнину на Близькому і Далекому Сході сад-„парадіз” – місце перебування духів, богів, райської насолоди, блаженства; символічне зображення природи; місце поглибленого внутрішнього споглядання світу [6]; символ розкоші та могутності. З поняттям „сад” у давніх східних народів були пов'язані уявлення про вершини людського добробуту. Прагнення до гармонії з природою зумовило те, що у країнах європейського Середземномор'я вони розглядалися як живий організм, який знаходився в тісному взаємозв'язку з природою і людиною. Монастирський сад епохи Середньовіччя – це рай на землі. Сад в епоху Відродження – це перетворена, покращена людиною і тому ідеальна природа. У

розквіт бароко сади повинні були викликати здивування, захоплення, вражати різноманіттям розкішних розваг, розповідати про багатство і смак господаря. У стилі французького класицизму – це велич, грандіозність, прославляння абсолютної влади монарха. У XVIII столітті сад – предмет романтичного екзальтованого захоплення перед красою природи; місце заселене легендами, античними міфами, історичними асоціаціями. У Китаї – це загострена чутливість, здатність зануритися у світ мікросприйняття, „...плинний, тимчасовий характер життя”. „Всередині саду є ще сад”, – говорить давньокитайська приказка. Японський сад – це тиша й спокій, мініатюризація і символізм. „Він призначений для споглядання природи та роздумів про неї, і думка автора тут закладена як певний ієрогліф, який необхідно вміти прочитати” [15]. Згодом приходиться розуміння садів і парків як самодостатніх цінностей природи. Сьогодні це місця комфортабельного відпочинку та розваг, фізичних і культурних занять. Проте одночасно розвивається погляд на них як на музеї природи, місця її збереження та пізнання. Садово-парковий ландшафт стає засобом подолання відриву сучасної людини від природи.

Поняття „садово-парковий ландшафт” вживається у фахових виданнях з антропогенного ландшафтознавства та ландшафтної архітектури. Його утворюють три самостійні слова – „сад”, „парк” і „ландшафт”. У тлумачних словниках слово „сад” розкривається як: „... спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі тощо; присадибна ділянка, засаджена плодовими деревами, кущами, квітами тощо; те саме, що парк” [22], „... участок земли, где растут цветы и деревья” [11], „... участок земли, засаженный деревьями, кустами, цветами” [16], „...участок земли, засаженный старанием человека деревьями, кустами, цветами, с убитыми дорожками и разного рода и вида затеями, украшениями” [5], „ *garden – (piece of) ground used for growing flowers, fruits, vegetables, etc.*” [23]. У виданнях з ландшафтної архітектури „сад” – це ділянка з рослинами, що культивуються [3]; це об’єкт озеленення, який являє собою територію площею не менше 5 – 10 га, зайняту деревними та кущовими насадженнями, алеями, галявинами, квітниками, малими архітектурними формами, зазвичай включають естраду, ігрові майданчики, дитячий сектор, водойми; являє собою певну планувальну композицію [6]; це невеликий за площею парк, переважно засаджений декоративними або плодовими породами дерев і кущів [13]. Карл Лінней [8] у своїх працях використовує поняття „Сад Парадиз” (*Paradisus*), що буквально означає рай. У „*Bibliotheca Botanica*” він характеризує сад такого типу наступним чином: „Парадиз у нас – сад, в котрому произрастают почти все виды деревьев, с удивительным усердием собранные и искусно расположенные”. Необхідно відзначити, що у різні історичні епохи сади називалися парадизами. На наш погляд це невипадково. Якщо повернутися до часів первісного ладу, то прообразами садів і парків були сакральні урочища. Вони вважалися місцями перебування духів, ретельно охоронялися і зберігалися в недоторканному стані. Сакральними урочищами обиралися унікальні й надзвичайно красиві природні території. Тому в країнах з різною культурою, географічно віддалених один від одного, сади асоціювалися з раєм на землі. На думку Г. Рептона, сад – це не природний пейзаж, а витвір мистецтва, в якому використані природні форми в якості матеріалу [15]. Видатний французький архітектор Ленотр трактує сад як „... зелене місто з широкими вулицями та вузькими провулками і, водночас, як винесену надвір парадну частину житла”

[14]. На наш погляд, одне з найкращих визначень поняття „сад” дав Д.С. Лихачов, за його словами – це спроба створення ідеального світу взаємовідносин людини з природою [13].

Необхідно зазначити, що поняття „сад” у тлумачних словниках, у працях з ландшафтної архітектури розкривається не лише з утилітарного погляду, також акцентується увага на тому, що сад є місцем спілкування, розваг, простором для різних видів діяльності, системою взаємодії людини і природи. Таке трактування поняття зближує його зі словом „парк”.

У тлумачних словниках „парк” – це „... територія з природними або штучними насадженнями, алеями, водоймищами, архітектурними спорудами, скульптурними прикрасами, призначена для відпочинку” [10]; „... великий сад або гай для прогулянок з алеями, квітниками, а також звичайно з обладнанням для відпочинку і розваг; великий сад спеціального призначення, звичайно відкритий для відвідувачів” [21]; „... большой сад” [11], „... чистая роща с дорожками, под уходом для гулянья, а иногда для содержания дичи; обычно обгораживается” [4]; „... большой сад или насаженная роща с аллеями, цветниками и прочим” [16]; „... *public garden or public recreation ground in a town; area of grassland, trees, etc; round a large country house or mansion*” [23]. А у літературі з ландшафтної архітектури парк – це крупний об’єкт ландшафтної архітектури, який має значну площу, інженерне обладнання, впорядкований і озеленений переважно декоративними породами [13]; велика (зазвичай понад 10 – 15 га) озеленена територія, впорядкована і художньо оформлена для відпочинку під відкритим небом [6]; великий масив насаджень, що являє територію, на якій елементи ландшафту, споруди, будівлі організовані в певну об’ємно-просторову систему [3]; земельна ділянка з природною або спеціально висадженою рослинністю, з дорогами, алеями, водоймами, призначеними для прогулянок, відпочинку, ігор [12].

Таким чином поняття „сад” і „парк” утворюють синонімічний ряд. Володимир Даль розглядає їх як місця, призначені для прогулянок. Сергій Ожегов зазначає, що парк – це великий сад. Така подібність цих термінів пов’язана з тим, що і „сад”, і „парк” використовувалися в садово-парковому мистецтві в різні історичні періоди для означення територій, які вирізнялися особливою красою і були призначені для демонстрування багатства й розкоші свого власника або для створення асоціативного настрою. Слово „сад” – це питоме українське слово, а „парк” запозичене з англійської мови від латинського *parricus* – відгороджене місце. Всі витвори садово-паркового мистецтва до ХУІІІ століття називалися садами. У зв’язку з розвитком пейзажного стилю почали вживати слово „парк”, яке спочатку протиставлялося регулярному саду як достатньо великий природний гай з мальовничими алеями, галявинами, водоймами або просто мисливське угіддя, ліс для прогулянок. Згодом смислові відмінності цих термінів стали менш визначеними. Під словом „парк” стали розуміти велику територію, впорядковану і прикрашену скульптурою, малими архітектурними формами, призначену для відпочинку під відкритим небом, а під словом „сад” – невеликий за площею об’єкт озеленення.

Сьогодні теоретичні концепції ландшафтознавства досягнули досить високого рівня, проте загальноприйнятого визначення поняття „ландшафт” немає. Г.І. Денисик [7] наводить три варіанти розуміння цього терміну як загального поняття, реально існуючої ділянки земної поверхні та типологічної категорії.

Ландшафт – це сукупність взаємообумовлених і взаємопов’язаних предметів і явищ природи, що з’являються перед нами у вигляді тих чи інших історично сформованих, що безперервно розвиваються, географічних комплексів; конкретна територія, однорідна за походженням та історією розвитку, неподільна за зональними і азональними ознаками, з єдиним геологічним фундаментом, однотипним рельєфом, загальним кліматом, однаковими гідротехнічними умовами, ґрунтами, біоценозами, і, відповідно, однохарактерним набором простих геокомплексів (фацій, урочищ); узагальнює поняття для визначення територіально відокремлених ділянок географічної оболонки, що мають між собою багато спільних рис. У словнику української мови ландшафт – це „... загальний вид місцевості, пейзаж; частина земної поверхні з певним сполученням рельєфу, клімату, ґрунтів, рослинного і тваринного світу” [20]. В. П. Кучерявий [12] розглядає даний термін з двох позицій „... фізикогеографічної і ландшафтно-архітектурної”. Для фізикогеографа географічний ландшафт – це однорідна за умовами розвитку природна система, основна категорія територіального поділу географічної оболонки, що складається з морфологічних частин, або елементів (місцевостей, урочищ, фацій) і компонентів (рельєф, гірська порода, ґрунтовий шар, гідрологія, клімат, рослинний і тваринний світ тощо). Для ландшафтного архітектора ландшафт – це об’єкт гармонійного поєднання природного і антропогенного начал з метою створення культурного ландшафту та догляду за ним.

Якщо розглядати всі види антропогенних ландшафтів, то садово-парковий ландшафт можна вважати найбільш довершеним в естетичному відношенні видом перетвореного в процесі господарської діяльності людини ландшафтом. Він формується засобами садово-паркового мистецтва. Природні компоненти змінюються в бажаному напрямку, виходячи із функцій об’єкта і принципів його об’ємно-просторової побудови. Найкрасивіше в натуральному ландшафті, яке є результатом природних процесів і створюється природою випадково, людина своїм втручанням перетворює в закономірність. Синтезується все найцікавіше – яскраві контрасти, гармонійні поєднання, на порівняно невеликій території збираються найкращі природні об’єкти цієї місцевості, а інколи й регіону. Цінні якості натурального ландшафту залишаються, а ті, що негативно впливають на його декоративно-художні і санітарно-гігієнічні переваги, знищуються. Садово-парковий ландшафт – культурний ландшафт, створений людиною і який підтримується в процесі тривалого функціонування; взаємопов’язане в архітектурно-художньому відношенні поєднання рослинності, рельєфу, ґрунту, води, обслуговуючих споруд, елементів впорядкованості і архітектурного декору [18]. За словами І.Д. Родічкіна досвід створення найкращих паркових ансамблів, базою для яких стали природні лісові масиви, показує, що краса цих місць, створених працею і талантом людини, досконалість композицій навіть перевершує природну мальовничість натуральних ландшафтів.

Український теоретик садово-паркового мистецтва і архітектури Л.І. Рубцов [17] зазначає, що господарська діяльність людини накладає на внутрішні взаємозв’язки географічного ландшафту, а відповідно, і на його форму певний відбиток. В залежності від інтенсивності впливу господарської діяльності людини на географічний ландшафт розрізняють три категорії ландшафтів: первісний, малоперетворений і культурний. Саме до категорії культурних ландшафтів Л.І.Рубцов відносить садово-паркові ландшафти. У садах і парках

натуральний ландшафт перебудовується значним чином, завдяки чому створюються культурні ландшафти, які мають такі поєднання та взаємозв'язки, що відповідають цільовому призначенню цих об'єктів.

Л.І. Рубцов називає ландшафти садів і парків „садово-парковими” або „парковими”, наголошуючи, що краще використовувати термін „садово-паркові ландшафти”. При створенні ландшафтів садів і парків основні взаємопов'язані компоненти географічного ландшафту (рельєф, ґрунт, клімат, водні поверхні, рослинність) хоча піддаються докорінній перебудові, але не припиняють розвиватися на основі властивих йому географічних і біологічних закономірностей. Садово-парковий ландшафт у порівнянні з географічним обмежений невеликим простором і лише в особливих випадках зливається з географічним ландшафтом.

І.О. Богова, А.П. Вергунов, В.А. Горохов наголошують на тому, що це різновид культурного ландшафту, створеного в результаті спрямованої діяльності людини, в межах якого просторово організовані природні елементи у поєднанні зі штучними спорудами і малими архітектурними формами, розміщеними раціонально, утворюють взаємопов'язану і взаємообумовлену єдність [3,6].

В.І. Білоус [2] зазначає, що ландшафти садів і парків – це своєрідний різновид географічного ландшафту, основні елементи якого (складки рельєфу, водойми, мости, дороги, площадки, малі архітектурні форми) разом із рослинністю формують відповідну об'ємно-просторову систему. Саме максимальне використання природного середовища сприяє утворенню високохудожніх композицій. В залежності від композиційного оформлення відповідного типу ландшафту В.І. Білоус виділяє такі основні групи садово-паркових ландшафтів: парковий, лісовий, лучний, альпійський і садовий. На думку професора до групи садових ландшафтів належать декоративні та плодові сади, спеціальні монокультурні сади, розарії, сиренгарії, колекційні сади дерев і кущів (арборетуми, дендрологічні сади, водяні та наскельні сади) та інші; парковий ландшафт – це ландшафт, в якому великі дерева, камінь, струмки та інші об'єкти використовуються як елементи загального художнього цілого, що пов'язані між собою дорожньо-стежковою сіткою [2]. На думку архітекторів, садово-парковий ландшафт покликаний створювати найсприятливіше середовище для певних видів відпочинку та естетичного сприйняття довкілля.

Отже в ландшафтній архітектурі садово-парковий ландшафт – це ландшафт, обмежена територія якого характеризується певним набором компонентів і елементів і відрізняється від інших територій парку або саду своїми функціями і художнім образом; це художньоорганізований простір, сукупність пейзажних картин, елемент ландшафтно-планувального району [17].

У антропогенному ландшафтознавстві чіткого визначення поняття „садово-парковий ландшафт” немає. Г.І.Денисик [7,8] тісно пов'язує садово-паркові ландшафти з селитебними, наголошуючи, що це оригінальні зразки садово-паркової архітектури з багатим набором дерев, кущів, мальовничими галявинами, ігровими атракціонами і водоймами. Л.Ф. Куніцин [1] відносить їх до природно-територіальних комплексів, що мають особливу складність їх характеристики, адже тут мова йдеться про взаємозв'язок не двох комплексів: природи і технічних споруд, а трьох. Третім, проміжним, комплексом є люди, які привносять у взаємодію елементів системи психологічний фактор.

Таким чином, садово-парковий ландшафт – це антропогенний ландшафт, в

межах якого просторово організовані природні елементи (рельєф, вода, ґрунти, рослинність) у поєднанні з малими архітектурними формами і спорудами, дорожньо-лінійною сіткою утворюють взаємопов'язану і взаємообумовлену єдність, в якій відображена людина зі своїми почуттями, моральними настановами, суспільними поглядами, політичними і релігійними позиціями.

У подальшому плануємо розглянути природні та історико-соціальні умови формування садово-паркових ландшафтів Правобережного Лісостепу України.

1. Армад Д.Л. Наука о ландшафте (Основы теории и логико-математические методы). – М.: Мысль, 1975. – 288 с.
2. Білоус В.І. Садово-паркове мистецтво: Коротка історія розвитку та методи створення художніх садів. – К.: Науковий світ, 2001. – 299 с.
3. Боговая И.О., Теодоронский В.С. Озеленение населённых мест. – М.: Агропромиздат, 1990. – 239 с.
4. В. Даль. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т.: Т.3. – С.Пб. – М.: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1882. – С. 18.
5. В. Даль. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т.: Т.4. – С.Пб. – М.: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1882. – С. 127-129.
6. Вергунов А.П., Горохов В.А. Русские сады и парки. – М.: Наука, 1987. – 418 с.
7. Денисик Г.І., Воловик В.М. Нариси з антропогенного ландшафтознавства. – Вінниця: ГПАНІС, 2001. – 170 с.
8. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 2006. – 184 с.
9. Линней К. Философия ботаники. – М.: Наука, 1989. – С. 404.
10. Короткий тлумачний словник української мови / Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гулецька, В.Л. Карпова та ін. – К.: Радянська школа, 1978. – 296 с.
11. Краткий толковый словарь русского языка / И.Л. Городецкая, Т.Н. Поповцева, М.Н. Судоплатова, Т.А. Фоменко. – М.: Рус. яз., 1990. – 251 с.
12. Кучерявий В.П. Озеленення населених місць. – Львів: Світ, 2005. – 456 с.
13. Лазарев А.Г. Ландшафтная архитектура / А.Г. Лазарев, Е. В. Лазарева. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – 282 с.
14. Машинский Л.О. Озеленение городов. – М.: Изд-во академии наук СССР, 1951. – 256 с.
15. Нехуженко Н.А. Основы ландшафтного проектирования и ландшафтной архитектуры. – СПб.: Издательский Дом «Нева», 2004. – 192 с.
16. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Гос. изд-во ин. и нац. Словарей, 1963. – 900 с.
17. Рубцов Л.И. Проектирование садов и парков. – М.: Стройиздат, 1979. – 184 с.
18. Сады, парки и заповедники Украинской ССР / И.Д. Родичкин, О.И. Родичкина, И.Л. Гринчак, В.С. Сергеев, П.И. Фещенко. – К.: Будівельки, 1985. – 167 с.
19. Словар української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В 4-х тт. – Т. 4. – К.: Наукова думка, 1997. – С.95.
20. Словник української мови: В 11-ти тт. – Т. 4. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 444.
21. Словник української мови: В 11-ти т. – Т.6. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 70.
22. Словник української мови: В 11-ти тт. – Т. 9. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 9.
23. Hornby A. S. Oxford student's dictionary of current English. – Moscow – Oxford Prosvesheniye – Oxford University press, 1984. – 769 p.

This article is devoted to the definition of gardening-park landscape. The meaning of words “park” and “garden” is analyzed from the points of view of landscape architecture and linguistics. The place of gardening-park landscape is exposed in the structure of landscape science.